

AFGHAN WAR AND SOVIET CENTRAL ASIA

Prof. Dr. Alexandre Bennigsen - Prof. Dr. Chantal Lemercier

AFGAN SAVAŞI VE SOVYET ORTA ASYASI

Çev. Orhan YAZICI

İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
orhan.yazici@inonu.edu.tr

Prof. Dr. Alexandre Bennigsen

Afganistan'daki savaşın ve İran'daki İslâm devriminin Sovyetler Birliği'ndeki Müslüman nüfus üzerindeki - bugünkü araştırmalar 50 milyon civarında İslâm kökenli vatandaşın olduğunu göstermekte ve bu topluluğun %75-80'i Türklerden oluşmaktadır- etkisi nelerdir? Bu soru, Batı'da son birkaç yıldır, özellikle de Birleşik Devletlerde SSCB'deki ulus problemleri üzerinde çalışan uzmanlar arasında önemli bir tartışma konusudur. Sovyet kaynakları, pek çok olayda olduğu gibi eksik bilgi vermektedir. Bazı Batılı gözlemciler, Avrupalı ve Amerikalılar, Sovyetler Birliği'ne hemen komşu olan ve huzursuz Ortadoğu ülkelerinin Sovyet Müslümanları üzerinde hiçbir etkisi olmadığı kanaatindedirler; çünkü, bu ülkeler kendilerini Sovyet Müslümanlarından daha modern, laik ve sosyal olarak daha hareketli telakki etmektedirler. Bu uzmanların bakış açılarıyla bakarsak, Sovyetlerin çabalarının, İslâm ve Türklük bilincine sahip Türkistan ve Kafkasya'nın Müslüman nüfusunu temizlemek için her yerde başarılı olduğunu ve Sovyet Türkistanlılarının, ortalama Rus-Sovyet vatandaşlarından çok farklı olmadıklarına inanmak gerekir.

Kendim de dâhil diğer gözlemciler, yaklaşık 70 yıllık varoluş mücadelesinden sonra İslâm'ın temelde aynı kaldığına ve gerekli millî kimliğini muhafaza ettiğine inanıyor. Ayrıca Sovyet Türkistanı ve Kafkasya'daki bütün Türk-İran halklarının ortak paydası İslâm dinidir. Eğer durum bizim inandığımız gibiyse Sovyet Müslümanlarının, sınırlarının güneyinde devam eden karışıklıktan etkilenmemesi kaçınılmazdır. Afganistan, İran ve diğer Müslüman ülkeler gibi güney komşulardan gelen politik model ve programların zaten yayılmakta olduğu ve kuzey sınırlarından karşıya yol bulmaya devam ettiğine inanıyoruz ve inancımızı destekleyecek pek çok delile sahibiz.

Sovyet Orta Asyası'nın dönüşümünü şimdi ve gelecekte nasıl etkileyeceğini anlamak için Sovyet Orta Asyası ile Afganistan arasındaki ilişkiye dair; ki sizin şu anda bilmekte olduğunuz, bazı gerçekleri hatırlatmak istiyorum.

İlk nokta, 1979 yılı Aralık ayında Sovyet ordusunun Afganistan'ı işgal ettiğinde, Sovyet Müslümanları -çoğunluğu Türkistanlı; Özbekler, Tacikler ve Türkmenler- işgalci kuvvetlerin %30-40'mı oluşturmaktaydı. Özellikle askerler arasında bütün subay ve astsubaylar Ruslardan ya da Ukraynalılardan oluşturmaktaydı. Yaklaşık üç aydan daha kısa bir süre içerisinde, 1980 yılının Mart ayında bu ordu içerisinde savaşan neredeyse bütün Müslüman askerler ani bir kararla muharip birliklerden Afganistan'ın dışına çekildiler. Bu iki buçuk aylık süre zarfında tam olarak nelerin vuku

bulduğunu asla öğrenemeyeceğiz. Ancak bir şey kesin ve açıktır ki, Müslüman askerler yüksek rütbeli Sovyet askeri yetkililerince güvenilmez olarak değerlendirildiler. Gerçekte neler oldu? Şehirlerde yerel ahaliyle arkadaşlık ettiklerine, ayrıca Sovyet Müslüman askerlerinin Mücahitler üzerine gönderildiklerinde savaşmayı reddettiklerine ve pek çoğunun firar ettiğine dair elimizde bulgular mevcut veya belki de sadece Rus otoriteleri kendilerinin izni olmaksızın Türkistanlı askerlerin ve yerel halkın birbirleriyle iletişim halinde olduklarını düşündüler. Çünkü Afganistan'da Özbekçe ve Tacikçe konuşabilen çok az Rus bulunmaktaydı.

İkinci nokta bu çekilmeye rağmen Afganistan'da başta Özbek ve Taciklerden olmak üzere hizmet taburlarında şoför, tercüman ve işçi olarak birkaç bin Türkistanlı kalmıştır. Beş yıllık savaştan sonra onların büyük çoğunluğunun Mücahitlere karşı sempati beslediklerini biliyoruz.

Benim üçüncü ana görüşüm, bugün ve özellikle 1984'ten beri Orta Asya'nın güney cumhuriyetleri Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan doğrudan Sovyet savaşına dahil edilmişlerdir. Sizin de iyi bildiğiniz gibi, Sovyet Hava Kuvvetlerine ait bazı birimler, Afganistan'da değil, Sovyet sınırları içerisindeki Güney Özbekistan'da üslenmişlerdi. Aynı şekilde bazı paraşütçü birlikler, Afganistan'daki operasyonlara doğrudan Sovyet topraklarından katılıyorlardı. Üstelik Afganistan ve ötesine, askerî birlikler ve onlara ait teçhizatın tamamı Orta Asya'dan sevk ediliyordu. Öte taraftan, Sovyet Türkistanı nüfusu, sınırın ötesinde devam eden savaş olgusundan ve son kırk yıldan beri Sovyet halkına bir savaş makinesi ve dünyanın en iyi ordusu olarak takdim edilen Sovyet ordusu, kötü bir şekilde silahlandırılmış gerilla savaşçılarının direncini kıramadığı gerçeğinden uzak tutulamazdı.

Dördüncü nokta şudur ki, Sovyet ordusuna ait yüz yirmiden fazla birlik, Afganistan'da konuşlandırılırken, bu birliklerden daha fazlasının Özbekistan ve Tacikistan'da konuşlandırıldığı ve hepsinin operasyonlara katıldığı tahmin edilmektedir. Onların çabalarına rağmen Sovyetler bugün beş yıl öncesine göre daha küçük bir bölgeyi kontrol ediyor. Bu bölge, 1979 Aralık ayında Sovyet işgalinden önceki Babrak Karmal hükümetinin kontrolü altında bulunan bölgeden daha küçük bir alandır. Diğer bir deyişle, en kaba propaganda bile Sovyet ordularının savaşı kazanamayacakları gerçeğini Türkistanlılardan saklayamaz.

Beşinci olarak şunu ifade edebilirim: Bu kazanma beceriksizliğini nasıl açıklayacağız? Elbette en fevkalade sebep Afgan mücahitlerinin olağanüstü cesaret ve kararlılıklarından dolayıdır. Aynı zamanda Sovyet askerlerinin de düşük kalitedeki savaşçılığı göz ardı edilmemelidir. Hem subaylar hem de askerler, çok mantıklı bir şekilde Babrak Karmal için ölmeyi reddettiler. Bu yüzden Sovyet ordusunun düşük kaliteli bu savaşı –ki bizim için en önemli noktalardan biridir- Sovyet Orta Asyası'ndaki halkın Sovyet güçlerinin yenilmezliği ve sağlamlığını sorgulamaya başlamasına yol açmıştır. Bu durum Afgan savaşının Orta Asya'daki tesirleri hakkındaki konuşmalarımızda sürekli hatırlanmalıdır. Şimdi bu kısa konuşmada size sunmak istediğim, çok uzun sürecek savaşın genel görünümünü değil ondan ziyade Afganistan'daki savaşın Taşkent'ten, Duşanbe'den Semerkant'tan ya da Aşkabad'dan Türkistanlı Müslüman Türkler tarafından hem entelektüeller hem de popüler kitlelerce nasıl görüldüğüdür. Benim görüşüm, onların bu etkiye bakış açılarının ne olduğunu ve bizim değil, Batılı gözlemcilerin bu etkilerin devam edeceğine dair inançlarını sunmaya çalışmak olacaktır.

Sovyet yöneticileri, sınırlarının ötesinde bulunan sadece Afganistan'ın değil, aynı zamanda İran ve diğer Müslüman ülkelerin kalkınmasından da endişe duyduklarını biliyoruz. Bu endişeler, özellikle Azerbaycan ve Orta Asya'da "İslâmî problem" olarak adlandırılan sorunların, Sovyet medyasında ve diğer kitle iletişim araçlarında son zamanlarda oldukça fazla yer bulmasından anlaşılmaktadır. İfade etmeliyim ki, Afgan savaşı başlamadan önce "İslâmî problem", Sovyet ulusal medyasında hiç gündeme getirilmemişti. Oysa şimdi bu problem göz önünde bulunmakta ve hem Sovyetler Birliği'ni ve hem de

yabancı ülkeleri kaygılandırmaktadır. Devam edegelen bu analizler Sovyet kaynaklarına, temelde Orta Asya’da çıkan dergilere ve ayrıca yabancı ülkelerde bulunan Sovyet Müslümanlarıyla olan kişisel irtibatımıza ve son beş yıl boyunca Kafkasya ve Türkistan’a gelen çok sayıda yabancı ziyaretçilerin tanıklıklarına dayanmaktadır.

Problemi özetlemek ve basitleştirmek elbette onu daha karmaşık hale getirecektir. Afgan savaşının Sovyet İslâm’ı üzerindeki etkilerinin ana hatlarını birbirinden ayırt edebilmek mümkündür:

Birinci etkisi -ki ben bunun en önemlisi olduğunu söyleyebilirim- 1980’lerin başında farklı İslâmî muhafazakâr ve radikal akımlara karşı olumsuz resmî tutumdur. Afgan savaşı başlayıncaya kadar Sovyet yetkililer, daima Sovyet Türkistanı’nın yabancı ülkelere etkilenmiş olabileceği ihtimalini göz ardı ettiler. Ayrıca Sovyet medyası bu ihtimali dillendirmeye başladığında anti-Sovyet etkiler, Batı Emperyalizmi veya Siyonizm olarak adlandırılırdı.

Bununla birlikte 1982 yılı başlarında, sadece Batı’yı gerçek bir hain olarak görme eğiliminin yanı sıra İslâmî kaynaklı kargaşanın ana destekçisi de Sovyet Müslümanlarının yaşadığı topraklarda değişime uğradı. Şu an muhtemelen hepsinin içerisinde en tehlikelisi olduğu çok sıklıkla ifade edilen Orta Doğu etkileridir. Birkaç Sovyet yazar son zamanlarda Sovyetler Birliği’nin istikrarı için tehlikeli olan İslâmî örgütlerle ilgili bir liste yapmıştır. Bu listede Afgan mücahitleri ilk sırada bulunmaktadır. Sadece Cemiyet-i İslâmî ve Hizb-i İslâmî değil aynı zamanda Suriye ve Mısırlı Müslüman Kardeşler ve tabii ki Müslüman dünyasında her yerde bulunan Türkistanlı ve Kafkasyalı göçmen gruplar ve son olarak İranlı fundamentalistler de listeye katılmıştır. Orta Asya’da propaganda yürüten bütün bu örgütler tahribatla suçlanmaktadırlar. Bu listeye katılanlar arasında Gorgan radyosu, Tebriz radyosu ve Sincan’dan yayın yapan Urumçi radyosu da vardır. Aynı organizasyonlar Sovyet Müslüman Cumhuriyetlerine yazılı ve kayıtlı propaganda unsurlarını kanunsuz yollardan yaymakla suçlanmaktadırlar.

Bu Sovyet kaygıları hakkında neler söyleyebiliriz? Bunlar ne kadar gerçektir? Bir başka deyişle, yabancı bir ülkeden yapılan propaganda istikrarı ne kadar etkileyebilir? Bu oldukça zor bir sorudur. Bunu cevaplayabileceğimizi şimdilik düşünmüyorum. Ancak kesin olan bir şey var: Kafkasya ve Orta Asya’da bulunan Sovyet Müslüman aydınları –ki biz bunu aklımızda tutmalıyız- tamamen entellektüel görüşten uzak yaşamaktadırlar. Onlar için Marksizm ve Leninizm –ki bu onları yarım asırdır besliyor- artık cazibesini yitirmiştir. Bu doktrinler 1920’li yıllarda çekici olabilir ama söyleyebilirim ki, Stalin’in ölümünden bu yana cazibesini yitirmektedir. Can sıkıcı, köhne ve gerçekten etkisiz bir hale gelmiş doktrin, yukarıda sayılan yabancı istilacılar yani Ruslar tarafından maruz bırakılan tesirlerle etkisiz bir hal almaya başlamıştır. Bu yüzden, bu entellektüeller -elimizde bulunan kanıtlarla bildiğimiz üzere büyük bir hevesle Batı’dan değil de diğer Müslüman ülkelerden- herşeyiyle Rus Marxism-Leninizm’ine ait olmayan aşırı muhafazakâr sağıcılardan en yaygın devrimci sola kadar daha orijinal ve daha dinamik tüm politik fikirleri bulmaya çalıştılar. Bu yüzden Sovyet Müslümanları sınırları dışından gelebilecek herhangi bir etkiye karşı hassas ve korumasızdılar. Özellikle şimdiki Afgan direnişi, geleneksel İslam ideolojisinin dinamizmi ve Afgan direnişini teşvik eden kurumlar ciddi bir varlık gösterdiler. (Özellikle Sovyet savaş makinasının şimdiki askerî yetersizlik ve politikalarıyla kıyasladığımızda).

Tipik bir örnekle yabancı bir ülkeden yapılan propagandanın ne kadar etkili olabileceğini takdir edebiliriz: (Bir çoğunun arasından ben bunu seçtim): 1983 yılında bazı Afgan mücahit grupları – özellikle Cemiyet-i İslâmî- Peşaver’de Orta Asya için Rusça dinî yayın basmaya başladı. Peşaver’de gördüğümüz bu yayınlar, Arap fundamentalistler tarafından yapılan çalışmaları ve Pakistanlı ulemâlardan Seyyid Muhammed Kutub, Abdul ala al-Mavdudî’nin eserleri ve aynı zamanda “*Namaz*

nasıl kılınır?” gibi temel kitaplardan oluşuyordu. Bütün bunlar, Orta Asya’nın bütün Türk ve İran halkları tarafından anlaşılabilmesi için Rusça yazılmıştı.

Bir yıldan daha az bir süre sonra, 1984 yılı Haziran ayında Kırgızistan'dan uzak olan Sovyet basını -Afgan sınırından birkaç bin mil uzakta- bulunan Kırgızistan'da gizli olarak basılmış risaleler ele geçirildiğini bildirdi. Birkaç hafta sonra Özbekistan’da, Özbek gazetelerindeki bir başka makalede, aynı risalelerin Özbekçeye çevrilmiş olarak Fergana vadisi, Semerkant, Taşkent ve Buhara gibi Özbek ve Kırgız cumhuriyetlerinin tüm topraklarında dağıtıldığı açığa çıkarıldı. Afgan mücahitlerinin başlattığı psikolojik savaşın etkileri Sovyet Türkistanı’nda yetkili ve iyi organize olmuş iletişim ağları tarafından aktarılmıştır. Bu ilk tesir olacaktır.

1980 yılından beri Sovyet Orta Asyası’nda ikinci olağanüstü değişim, yeni ve yoğun anti-İslâm propaganda kampanyasıdır. Onun yoğun baskısıyla din karşıtı, özellikle doğrudan İslâm karşıtı kitaplar ve risaleler bütün Türkistan ve Kafkasya dillerinde ve aynı zamanda Rusça olarak yayınlandı. 1980’de bu gibi kitap ve risalelerin sayısı 27 iken, 1982’de 37, 1983’de ise 52 oldu. Biz 1984 yılındaki sayıyı bilmiyoruz, ancak büyük ihtimalle 100’e ulaşacaktır. Onlar çoğunlukla Orta Asya’da SSCB’nin bütün dillerinde basılmaktadır. Biz bu yayınları Özbekçe, Türkmençe, Kırgızca, Kazakça, Tacikçe, Tatarca, Rusça ve özellikle de Kuzey Kafkas dillerinde bulabiliriz.

Bu yeni İslâm karşıtı kampanyanın ana teması – ki yerel medyadaki pek çok makaleyi de ekleyebiliriz- 1- İslâm ve Marksizm tezadı, 2- İslâm ananesinin, geleneklerinin ve ritüellerinin “*kötü karakteri*”, 3- Radikal akımların tehlikesidir; çünkü radikal İslâm anti-sosyal karaktere sahip olmayı gerektirir. Radikal akımlar arasında -her ikisi de Kuzey Kafkasya ve Türkistan’da aktif- Sufi kardeşliği, özellikle Kadîrî ve Nakşibendîlik ayrı tutulmuştu. Ayrıca İslâm karşıtı yayınların karakteri Afgan savaşından beri değişmiştir.

1982’den önce bütün din karşıtı yayınlar dinlerin bilim dışı doğasına—elbette İslâmî ve Müslüman geleneklerinin arkaik karakteri dahil- ve sosyal ve dinî değerler arasındaki çelişkilere vurgu yaptılar. Bugün aynı yayınlar, din karşıtı ateist eğitime ve İslâm ile Marksizm arasındaki tam zıtlığın yeniden organizesine ihtiyaç olduğuna vurgu yapmaktadır. Bir başka deyişle, sözüm ona İslâm’ın tabiatının bilimsel tartışmalara karşı olduğuna dair –ki bu 1982’den önce din karşıtlığı propagandasının en çok tanımlananıydı- İslâm karşıtlığı propagandası, Stalin zamanındaki papazlara direk saldırı ve İslâm dinine tâbi sınıfın alenen suçlanmasına benzemektedir.

Elbette Gorbaçov yönetiminin bu yerel İslâm karşıtlığı stratejini değiştirip değiştirmeyeceğini görmek için çok erken. Ancak şu oldukça şüphelidir: Moskova İslâm’a karşı aşırı ve tutarsız bir politikayı kabul etmiş gibi görünüyor ve dışarıda İslâm’a olumlu yaklaşmış gibi yapmakta, içeride ise oldukça düşmanca davranmaktadır. Yeni yönetimin böyle iki yüzlü bir stratejinin Sovyet Müslüman Cumhuriyetlerinde neler olduğunu görmezden gelen yabancı ülkeler nedeniyle mümkün ve kazançlı olduğunu değerlendirdiği görülüyor. Şu an bu stratejinin devam ettiğine ve gelecekte de devam edeceğine dair elimizde yeteri kadar delil mevcuttur. Ne kadar başarılı olacağı başka bir sorudur.

Üçüncü olarak açıkçası Afgan savaşıyla bağlı Orta Asya’daki yeni gelişmeler, bütün Müslüman Cumhuriyetlerdeki siyasî ve tarihî yayınların tarzında dramatik bir değişim getirmiştir. 1980’de, üzerinde durulan konu özellikle “*Ağabey*” Ruslar ile onun “*Müslüman kardeşi*” arasındaki Sovyet uluslarının geleneksel dostluğu temasından, Rus ordusunun ve Rus Devleti’nin üstünlüğü ve yenilmezliği konusuna döndü. 1982’den beri bu temayı işleyen, özellikle 19. yüzyılda Kafkas savaşları problemi ve 1920’de Türkistan’da Basmacı isyanı yıkımı üzerine çok fazla sayıda kitap, risale ve makale basılmıştır. Elbette bu değişim karakterinin anlamı, açıkça Türkistanlılara ve Kafkasyalılara,

Rus Çarlık ordusunun Kafkasya istilasını ve Kızıl ordunun Basmacıları ezmesini hatırlatmaktadır. Dolayısıyla Sovyetlerin Orta Asya'dan bölgeye gönderdiği kuvvetler, Afgan Mücahitlerine sempati beslemiş olabilirler. “*Sessiz ol; seni bastıracağız*” çok açık bir ikazdır. Bu yeni güçlü Türk karşıtlığı ve İslâm karşıtlığı içeren tarihi yayımlar, SSCB'nin farklı milletleri arasında hem Rus ordusu ve hem de KGB'nin yüceltilmesi sonucunu doğurmuştur. Biz 1982'den beri gözlemliyoruz ki, Türkistanlı ve Kafkasyalı aydınlar arasında “*milliyetçilik*” tamamıyla belirmiş ve Rus karşıtlığı eğilimi ortaya çıkmıştır. “*Ağabey*” artık yenilmez bir güç olarak düşünülmemektedir. Afgan mücahitlerinin gösterdiği gibi “*Ağabey*”e karşı koyulabilir. Türkistan Komünist Partisi'nin yüksek rütbeli bir üyesi 1982'de yabancı bir ziyaretçiye “*Afgan direnişi bizim için bir umut parıltısıdır*” demiştir.

Özetle, Afgan savaşının başlamasından beri, Orta Asya'daki Rus Müslüman ilişkilerinin tüm karakteri göreceli karşılıklı tolerans ve sakin bir iklimden çıkıp, etnik kökenler arası gerilimin yeşermesine geçerek değişmiştir. Sovyet kitle iletişim araçları, Ruslar ve Türkistan Müslümanları arasındaki karşılıklı zenginliğin vurgulandığı klasik temadan -19. ve 20. yüzyıllarda Rusların Müslüman ülkeleri işgalini haklı çıkaracak ve Sovyet ordusunun yenilmezliğini ifade eden temadan-uzaklaşmaktadır. Ayrıca mesaj gayet açıktır; “*Biz sonsuza kadar bir aileyiz*” – ki Sovyet yayınlarında tekrarlanan değişmez bir slogandır- “*Sovyet Birliği dönüşü olmayan tek yönlü bir kuruluştur, buradan dönüş yoktur. Bu yüzden hiçbir bağımsızlık rüyası görmeyin ve Afganları taklit etmeyin.*”

Komşu Müslüman ülkelerdeki dönüşüm ve çeşitli dinamik radikallerin ve diğer politik eğilim ve ideolojilerin yetişmesi sebebiyle, az ya da çok ifade edilebilen açık dini görüşler Sovyetler Birliği'nin güney kuşağı boyunca yayılmaktadır ve güney kesimleri yavaş bir şekilde istikrarsızlaştırmaktadır. Yarım yüzyıldan fazla bir zamandır katı ve sert bir demir perde tarafından korunmuş olan Orta Asya, şu an korumasız bir hale gelme sürecinde bulunmakta ve anlamalıyız ki, bu istikrarsızlaştırma uzun bir aşamanın başlangıcıdır. Elbette biz sadece Sovyet İmparatorluğu'nun yıkılış aşamasına ulaşmıyoruz, aynı zamanda ırk ayrımının kaldırıldığı yavaş ilerleyen ve tarihi bir yöntem halihazırda gözlenebilmektedir. Bu aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Birinci nokta: Son beş yıl boyunca kaset, video-kaset, çok fazla ve daha güçlü yurtdışından yayın yapan radyo kanalları gibi çeşitli teknik gelişmelerden dolayı, demir perde süratle zayıflamış ve geçirgen bir hale gelmiştir. Sonuç olarak, Sovyet Müslümanları şimdi kendilerinin Darü'l-İslâm'a, 800 milyonluk İslâm ümmetine ait olduklarını ve sadece -150 milyondan daha az olduğu bilinen - Ruslar tarafından idare edilen Sovyet İmparatorluğu içerisinde yer alan bir topluluk olmadıklarını keşfetmektedirler. Bu sebeple, Rus toplumunun “*Ağabey*” iddiası, 800 milyonluk din kardeşliğinden daha mı büyük sorusu şimdi sorgulanmaya başlandı.

İkincisi, Sovyetler Birliği'nin Müslüman aydınları tarafından Rusların “*Ağabey*”liğine karşı koyulabileceği anlaşılmıştır. Altı yıldır devam etmekte olan Afgan direnişine dair Sovyetlerin yakın gelecekte zafer kazanacaklarına yönelik bir emare bulunmamaktadır. Afgan savaşı, Türkistanlılarca görüldüğü kadarıyla Basmacı isyanından daha fazla sürmüştür. Onlar aynı zamanda İran'da, İranlıların ünlü “*Şeytan-ı buzurg/en büyük şeytan*”ını -Amerikan şeytanı- küçük düşürmeyi başardıklarını düşünmektedirler. Ancak Kafkaslarda ve Türkistan'da hiç kimse Amerikalıları şeytan olarak görmezken, “*Şeytan-ı Devvom*” (ikinci şeytan) Ruslar tarafından temsil edilmektedir. Kafkasyalıların İran'ın başarısına tavrı açıktır: “*Eğer İranlılar başardysa, niçin biz –ki İranlılardan daha güçlüyüz, çünkü biz Türk'üz- bir gün “Rusya şeytanı”nı tamamen bozguna uğrutup küçük düşürmeyelim?*”

Üçüncüsü: İslâm, ister geleneksel, ister fundamentalist ya da modernist olsun (*cedit*) onlara Marksizm ve Leninizm'den daha genç, daha güçlü ve daha dinamik gözükmektedir. Büyük bir gücü harekete geçirmek ve onu zorla kabul ettirebilmek Rus Komünist Partisi'nden takipçilerin ve onların

bürokratik ideolojilerinin büyük bir disiplin ve uyumunu gerektirir. Onlar Afgan mücahitlerinin, Rus desteği olmadan birkaç saat dayanamayacağı besbelli olan Babrak Karmal'ın iki Komünist Partisi'nden kıyaslanamayacak derecede daha güçlü olduğunu bilmektedirler. Ve İran'da, özellikle Kafkasya'da Ayetullahların Ortadoğu'nun en güçlü ve en eski Komünist Partisi olduğu zannedilen Tudeh Partisi'ni çok zorlanmadan tasfiye etmeyi başarmaları ortak bir görüştür. Bu sebeple Orta Asya'da ve Kafkasya'da Rus Komünist Partisi'nin sonsuz olmadığına dair yeni bir umut doğmuştur.

Dördüncü tesir; onun yan ürünü olarak, bu yeni anlayışın pek çok sonucu arasında geçmiş geleneklerin yeniden keşfedilmesi yolunun açıldığını söyleyebiliriz. Mesela Sovyet Orta Asyası'nda özel bir isim olan "*mirasizm*", onların çok eskilerden kullandığı "*miras*"ı tekrar hatırlattı ve onun karakterini yeniden keşfedip, bütün Müslüman milletlerin müşterek geçmiş geleneklerindeki eski işlevine yeniden döndürdü. Bu yöntem onun karakterini değiştirdi. 1980'den önce, daha çok geçmişin edebî ihtişamı üzerine odaklanılmıştı. 1980'den beri politik ve askerî tarih üzerine, askerler ve hükümdarlar, özellikle Orta Asya'da Timur ve Kafkasya'da Şeyh Şamil gibi Ruslarla savaş, onları yenmiş olan liderler üzerine odaklanılır. Bu milliyetçi ve açık Rus karşıtlığı değişikliğinin anlamı çok aşikârdır.

Sonuç olarak Sovyet otoriteleri, İran ve Afganistan'daki olayların doğrudan ya da dolaylı olarak İslâm dini üzerinde yeni ve güçlü bir ilginin, hayat tarzı ve kültürel adetlerle birlikte bütün Sovyet Müslüman toplumunun sosyal katmanları arasında yayılmasından sorumlu olduğuna inanıyorlar. Açıkça ifade etmek gerekirse, biz son beş yıl boyunca bütün Müslüman Cumhuriyetlerinde, en uzaktaki Tataristan ve Başkurdistan dâhil yeniden canlanan bir din anlayışının olduğunu gözlemledik. İnanç ve pratikte Sovyet otoritelerinin çok alakadar olduğu çoğu eğilimlerin uzun bir zamandır Müslüman toplumda tanıtılmakta olduğu açıktır. Onlar 1917 ihtilalinden beri daima var olmuşlardı ve Stalin'in ölümünden sonra da kendilerini ifade etmişlerdi. Bu yüzden, eğer SSCB'de bir İslâmî uyanıştan söz edeceksek, bu son birkaç yıldan çok onyılların genel bir değerlendirmesi olmalıdır. İran ve Afganistan'daki olaylar bu uyanışı başlatmadı; ancak ona yoğun bir enerji verdi. Yurt dışından özellikle Afganistan'dan İslâmî tesirin duracağı yoktur. Diğer taraftan, bu tesirin aynı seviyedeki yoğunlukta devam edeceğine dair çok fazla delile sahibiz.

Sonuçta Taşkent ya da Bakü'den Afganistan'daki savaşın görünümünün ve İslâm dünyasındaki radikal olaylarla diğer muhafazakâr entelektüel eğilimlerin -Demir perde daha fazla Sovyet Orta Asyası'nı bundan koruyamayacaktır- bir ideolojik çatışma meydana getirdiğini size hatırlatmak isterim. Esasen ideolojik alanda İslâm ve Marksizm arasında çatışma var gibi gözükmekte ve bunun uzun vadeli etkisi Sovyet Müslüman Cumhuriyetlerinin her yerinde hissedilecektir. Orta Asya Marksizminin, enternasyonal bir felsefe ya da uluslararası ekonomik bir doktrin gibi hiçbir ülkeye uygulanamayacağını daima hatırlamalıyız. Bunun Ruslar tarafından hâkimiyetlerini muhafaza etmek üzere düzenledikleri teknik bir tasarı olduğu anlaşılmalıdır. Tamamen bir Rus doktrini olarak görülmelidir. Bu yüzden İslâm ve Marksizm arasındaki çatışma çok fazla felsefî bir görünüş vermez, tamamen ulusal bir görünüştür. Ne zaman bir Türkistanlıya sorsanız "*Rus kimdir?*" İlk tepkileri şu olacaktır: "*Onlar kâfirlerdir.*" Bu sebeple eski ananevi terminoloji hala yürürlüktedir. İnanıyorum ki, ideolojik kuvvetlerin deviniminin, kolayca ılımlı hale geleceğini, hatta Afganistan'da Sovyet askerinin çok olası olmayan zaferini kabul etmek aptalca olacaktır. Türkistan ve Kafkasya'nın yabancı etkiler tarafından "*kirilenmesi*" başlamıştır. Sovyet önderliği imajını düzeltmek neredeyse imkânsızdır diyebiliriz. Demir perdeyi yeniden tesis etmek için kasetleri ve radyo istasyonlarını şimdiki dünyada kullanmanın bir yöntemi yoktur ve 50 milyonluk bir toplumun soykırımı mümkün değildir.

Bu yeni değişimin önemini doğru bir şekilde takdir etmek için, 2000 yılında –günümüzden takriben 15 yıldan daha az bir zaman sonra- Müslüman kökenli Sovyet vatandaşlarının sayısı 75 milyon olacağını, toplam nüfusun da 300 milyondan biraz fazla olacağını unutmamalıyız. Diğer bir deyişle, her dört Sovyet vatandaşından bir tanesi Müslüman ve her beş vatandaştan bir tanesi Türk olacaktır.

Prof.Dr. Chantal Lemercier

Benim katkım Profesör Bennigsen'in sunumundan çok daha mütevazı olacak. Onun konuşmasına ilave olarak bazı tamamlayıcı noktaları sade bir şekilde açıklamaya çalışacağım.

Bir süre önce –sanıyorum 1981 yılında- bir Batılı gazeteci New York Times'da "*An Inexpensive War/Ucuz Bir Savaş*" olarak adlandırdığı Afganistan'da Sovyetlerin yürütmüş olduğu savaşı anlatan bir makale yayımladı. Diğer bazı batılı uzmanlar tarafından takip edilen bu uzmana göre Afganistan'daki savaş Sovyet ekonomisi için zorla yürütülen ağır bir yük meydana getiriyordu. Bu savaş Sovyet halkı üzerinde politik bir etkiye sahip değildi. Bir moral krizi mevcut değildi -çünkü SSCB'de halkın görüşü yoktur- ve o sebeple "*Vietnam Sendromu*" olarak gösterilemez. Sovyet ordusunun kayıpları bile nüfusa nazaran (260 milyon Sovyet nüfusu içerisinde toplam 20.000 - 35.000 civarında ölü ya da yaralı) çok azdır. Sovyet propagandası Afgan savaşını gizlemede sadece SSCB'de değil, aynı zamanda dünyanın gözünden kaçırmakta da başarılı olmuştur. Hiç kimse gerçekten Afganlar hakkında artık endişeye sahip değildir. "*Bu sebeple*" bu Batılı uzman "*Sovyetler, kurumlarını tehlikeye atmaksızın, Afganistan'da sonuna kadar savaşmaya mali güç yettirebilmektedir.*" diyor.

Şahsen, bu cehalet içeren, özellikle Sovyet Orta Asyası'ndaki durumun bilgisizliği üzerine kurulu, basitleştirilmiş fikri kabul edemem. Sovyetler için Afganistan'daki savaşı ucuz bir savaş olarak kabul etmek için izin verin üç noktalı kısa bir analiz yapalım: 1- Sovyet Orta Asyalıları Afganistan hakkında ne biliyor ve bilgilerini hangi kanallardan alıyorlar? 2- Aldıkları mesajlar nedir ve onlara tepkileri nasıldır? 3- Sovyet yetkilileri, Afganistan'daki savaş yoluyla Orta Asya'da yaratılan yeni duruma nasıl tepki veriyor?

İlk önce, Afganistan'daki savaş bütün Türkistanlı entelektüeller ve diğer sınıflar tarafından yakından takip edilmekte ve meydana gelen olaylar Taşkent'de, Duşanbe'de Moskova'dan daha iyi bilinmektedir. Bilgi, çeşitli kanallardan elde edilmektedir.

Birinci kanal: Afganistan'daki Orta Asyalı ve Kafkasyalı Müslümanlardır. Afganistan'da Sovyet ordusunda savaşan çok fazla Müslüman asker yoktur; onlar zaten Mart 1980'de çekilmişti; ancak hala çok sayıda tercüman, alt seviye uzmanlar, kamyon sürücüleri gibi çoğunlukla Tacik ve Özbek olmak üzere Tatar, Türkmen, Kazak ve Kafkasyalı vardır. Bunların çok azı komünistlere bağlı, çoğunluğu ise mücahitlere sempati duymaktadır. Afgan kaynaklarından, Sovyet Müslümanlarının Afganistan'daki direnişe nasıl yardım ettikleri konusunda yeterli delile sahibiz. Türkistanlılar ve Afganlar arasındaki dinî ve etnik yakınlığın, Sovyet devletine olan sadakatlerinden daha güçlü olduğu kesindir.

İkinci kanal: Orta Asya şehirlerinde (Taşkent, Duşanbe, Aşkabat, Alma-Ata ve diğerleri) yaşayan çok sayıda Afgan'dır. SSCB'de çoğunlukla Rusya'dan daha fazla Orta Asya'da, Rus nüfus tarafından sıklıkla hakaret ve kötü muamele gören, Hindistan ya da Suriye vatandaşlığına geçmeye zorlanan 25.000 genç Afgan'ın olduğu tahmin edilmektedir. Bu genç Afganların Ruslar tarafından saldırıya uğradığını ve onlara "*Rus gençlerimiz, ülkenizi Amerikan ve Çin emperyalizmine karşı savunurken siz korkaklar, burada ne yapıyorsunuz?*" denildiğini sıkça duymaktayız. Orta Asya'daki bu Afganlar

öğrenci, mühendis, memur, gençlik derneklerinin üyeleri ile yazar ve ulema delegasyonlarının üyeleridir.

Bu ziyaretçiler arasında çok azı SSCB'nin hayranıdır ve büyük çoğunluğu ise Mücahitlere olan sempatilerini saklamak kaygısında olanlardır.

Üçüncü kanal yabancı radyo kanalları tarafından temsil edilmektedir ki, bunlar özellikle Sovyet halkını bilgilendirmeye yönelik Körfez ülkelerinden yayın yapan Radyo Gorgan, BBC, Radyo Liberty, Urumçi'den yayın yapan Chinesse ve diğerleridir. Bu kanalların bazıları Orta Asya'da mükemmel derecede işitilebilmekte, büyük bir ilgi ile dinlenmekte ve bu yayınların kasetleri çoğaltılmaktadır. 1982'de, Kırgızistan'da bir Müslüman ziyaretçiye bir Kırgız akademisyen tarafından açıkça soruldu: "BBC'nin Afganistan'daki savaş hakkında söylediklerinin tamamına inanabilir miyiz?" ve o ziyaretçi apaçık bir şekilde zevkle cevapladı: "Evet, %100".

Dördüncü kanal: Mücahitlerin, Sovyet sınırlarını özellikle Türkmenistan ve Tacikistan cumhuriyetlerinden muntazaman geçtiklerine dair iddialarıdır. Bu iddialar bu iki cumhuriyetin en yüksek otoriteleri tarafından da onaylanmaktadır. Mesela Türkmenistan Komünist Partisi'nin birinci sekreteri Gapurov tarafından Mart 1981'de partisinin merkezi komitesine sunulan rapordan ve çeşitli KGB generali ve sınır muhafaza genel komutanlığı tarafından ve yine yerel basında yer alan "Sabotajcılara karşı uyanık olma, Casuslar, Dinî fanatikler, Sovyet sınırlarını geçen yabancı ajanlar" başlıklı sayısız makaleden haberdarız.

Son olarak beşinci kanal: Müslüman dünyanın bütün ülkelerinden pek çok yabancı Müslüman, ziyaret ya da yerleşmek amacıyla SSCB'dedir ve onların hepsi Sovyet rejiminin sempatizanı değildir.

Bu beş kanal vasıtasıyla Orta Asya'ya verilen mesaj, iki mislidir ve aynıdır. Birincisi, Ruslar bizim Müslüman kardeşlerimizi öldürüyorlar. Çünkü Orta Asya'da herkes için Ruslar "onlar" iken, Afganlar "biz"dir. Böylece Pan-İslâmist dayanışma –hem dinî, hem de etnik- 60 yıllık din karşıtlığı propagandasından sonra bugün cesur bir şekilde yeniden doğmuştur. İkincisi, biraz daha kaygı verici bir mesajdır. Ruslar (Ağabey) yenilmez değildir. Onlarla mücadele edilebilir, karşı durulabilir ve hatta "inşallah" mağlup edilebilir.

Afgan savaşının Sovyet Orta Asyası üzerindeki etkisinin nasıl bir tehlike olduğunu doğru anlamak için, Aralık 1979'a kadar bu koskocaman alanın yurt dışından gelebilecek bütün etkilerden, demir perde tarafından sıkı ve katı bir şekilde korunmuş olduğunu hatırlamalıyız. Afganistan'ın işgaliyle birlikte Türkistan, 1917'den beri ilk kez harici tesirlere açık ve savunmasız hale geldi. Bu tesirlere, alanın sağlam olmayan dengesi üzerinde istikrarı bozucu hareketler ile ilgili çok miktarda kanıt vardır. Yerel Sovyet basını çeşitli yeni tehlikeli eğilimlerin varlığını tasdik etmekte ve Sovyetler bunu fazla abartmamaktadırlar. Bu eğilimler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Birinci eğilim: Dinî hislerin çeşitli biçimlerde yeniden canlanması. Bu durum, özellikle Afganistan ve İran sınırlarındaki cumhuriyetlerde; Türkmenistan, Tacikistan ve Azerbaycan'da güçlüdür.

İkinci eğilim: Sufî kardeşliğinin bazı cumhuriyetlerde yeniden hareketlenmesidir. Sovyetler tarafından özellikle tehlikeli ve yabancı tesirler ile bağlantılı bir fenomen olarak değerlendirilmektedir.

Üçüncü eğilim: İlk kez bir Müslüman Samizdat (Sovyetlere bağlı eyalet)'ta çok sert bir şekilde Sovyet karşıtı yazılı ve sözlü belgelerin görülmesi.

Dördüncü eğilim: Pan-Türkist ve Pan-İslâmist ideolojilerin yerel aydınlar arasında yayıldığı ve yurt dışındaki Müslümanlarla Türkistanlıların dayanışmasının yansımalarının yeniden ortaya çıkması.

Beşinci eğilim: Rus istilâsına ve ya Sovyet hâkimiyetine karşı çıkan ve Sovyet basınındaki sayısız makalede “*halkın düşmanları*” olarak gösterilen Türkmenistan’da Kurban Murat, Dağıstan’da İmam Gotsinski ve Uzun Hacı, Özbekistan ve Kırgızistan’da Basmacı liderleri ve daha birçoğu gibi büyük atalara yeniden duyulan şiddetli ilgidir.

Sonuç olarak Orta Asya basınının mutlak karakteri Afganistan’ın işgalinden beri değişmiştir. Sovyet halkları arasındaki “*Leninist dostluk*”un geleneksel teması, şimdi Sovyet ordusunun yenilmezliği ve “*kahraman ve yüce KGB*”mizin coşkunuğu teması ile değişmeye başlamıştır. Birkaç Sovyet Müslümanı son zamanlarda onları ziyaret eden yabancılara kendileri için Mücahit direnişinin bir ümit ışığı olduğunu söylemişlerdir. Eğer bu direniş devam eder ise, 1905’te Japon-Rus savaşının Çarlık İmparatorluğu’nun halkları üzerinde meydana getirdiği hareketlenme gibi, Afgan savaşı da Orta Asya üzerinde aynı tesiri yapabilir.

Sovyetler için Afganistan’daki savaş her şeydir ancak ucuz değildir. O potansiyel olarak tehlikelidir ve mümkün olduğu kadar süratle –ve mümkünse zaferle- sonlandırılmalıdır. Nasıl? Bu başka bir sorudur. Yenilgi ya da başarısızlık Orta Asya’da bir felaketle sonuçlanabilir. Bu durum feci bir son olur: Sovyetlerin Afganistan’dan çekilme planları yapması –dışarıya çekilmek istedikleri zannedilmektedir, bu şüphelidir- hemen hemen imkânsızdır. Çünkü dışarı çekiliş bütün Türkistanlılar tarafından Rusların yenilgisi olarak anlaşılacaktır ve onu bir başarı olarak propaganda etmenin imkânı da yoktur.

